

SAULIUS RUMŠAS OP

Lietuvos edukologijos universitetas

GRIGALIAUS NYSIEČIO *HOMILIJŲ* *APIE PALAIMINIMUS* TEOLOGINIAI IR ANTROPOLOGINIAI ASPEKTAI*

Aspects of Theological Anthropology
in *Homilies on the Beatitudes* by Gregory of Nyssa

SUMMARY

This article analyses aspects of theological anthropology in *Homilies on the Beatitudes* by Gregory of Nyssa (334–394). The main focus is the ontological expression of human conception and the origin of man. The topics analysed are: the importance of the conception of God in theological–anthropological discussion, the feebleness and splendour of human nature, the creation of man in God’s image and likeness, and the fall of man. The perspective of *Homilies on the Beatitudes* does reflect a human to be like a monad, separate and closed in itself. A human is a representative of much broader reality, and discussion about the human is influenced by the essential relationship of man with the divine. The reminder of creation brings a human back to the start of existence and at the same time turns his eyes towards the end. A human, created in likeness and image of God, already carries in himself a divine mark which makes him exceptional in the rest of the creation. This mark becomes a condition for a relationship and communication with the divine. Although the fall stains the image of God in a human and its outcomes are inherited by all humanity, nevertheless a human does not lose a possibility to come back to the initial innocence.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjami Grigaliaus Nysiečio (334–394) *Homilijų apie palaiminimus* teologiniai ir antropologiniai aspektai. Dėmesys kreipiamas į ontologinę žmogaus sampratos išraišką ir į žmogaus kilmę.

*Pagal LMT Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą (LIT–8–81).

RAKTAŽODŽIAI: Grigalius Nysietis, teologinė antropologija, Dievo begalybė, žmogaus sukūrimas, nuopuolis.
KEY WORDS: Gregory of Nyssa, theological anthropology, infinity of God, creation of man, fall of man.

Analizuojamos šios temos: Dievo sampratos reikšmė teologiniams ir antropologiniams svarstymams, žmogaus prigimties menkumas ir didybė, žmogaus sukūrimas pagal Dievo paveikslą ir panašumą, žmogaus nuopuolis. *Homilijų apie palaiminimus* perspektyva neleidžia mąstyti apie žmogų kaip atskirą ir savyje uždara monadą. Žmogus yra daug platesnės tikrovės atstovas, kurios aptarimui įtaką daro esminis santykis su dievybe. Kūrimo priminimas nukelia žmogų į egzistencinę pradžią, bet taip pat žvilgsnį kreipia į pabaigą. Sukurtas pagal Dievo paveikslą ir panašumą žmogus jau turi išskirtinę dievišką žymę, kuri jį išskiria iš visos kūrinijos ir tampa santykio bei bendrystės su dievybe sąlyga. Nors nuopuolis, kurio pasekmes paveldi visa žmonija, Dievo paveikslą žmoguje sutepa, tačiau žmogus nepraranda galimybės grįžti į pirminį nekaltumą.

Kitas būdas suprasti Dievo begalybę – tai žvelgti į jo savybes, kurios neturi ribų savyje. Dievas yra gėris, grožis, palaima, šventumas, ir tai absoliučia prasme. Tik priešingybės gali riboti šias savybes, bet priešingybių Dieve nėra. Vadinasi, Dievo tobulumai yra neriboti. Dievas, tiek kiek jis identišką su savo savybėmis, yra begalinis. Panašų mąstymą sutinkame *Homilijose apie palaiminimus*, ypač palaimos ir palaimingos būsenos aprašymuose. *Pirmoji Homilija apie palaiminimus* tikslina palaimos prasmę ir teigia, kad palaima yra pati dievybė. Vadinasi, palaimos apibūdinimas gali būti traktuojamas kaip pačios dievybės apibūdinimas. Konkrečiau, apibūdinamas palaimą, Grigalius sako: „Iš tiesų palaiminimas yra dieviškas dalykas. Kuo gi kitu laikytume palaiminimą, jei ne tuo nesuteptu gyvenimu, nenusakomu ir nesuvokiamu gėriu, neapibūdinamu grožiu, pačia malone ir išmintimi, ir jėga (plg. 1 Kor 1, 24), tikrąja šviesa (plg. Jn 1, 9; 1 Jn 2, 8), visokio gėrio šaltiniu, visokios galios pagrindu, vieninteliu mylėtiniu, niekuomet nesikeičiančiu, nuolatiniu džiaugsmu, amžina linksmybe, apie kurią jei kas ir gali viską pasakyti, nepasako nieko vertingo“²³. Išdėstęs šias Dievo savybės, kurios gana aiškiai kreipia prie Dievo begalybės temos, Griga-

lius prideda jų antropologines pasekmes ir, tiksliau, antropologinę atvertį, – žmogus palaimintu vadinamas tiek, kiek jis dalyvauja pirminėje palaimoje. *Trečioji Homilija apie palaiminimus* dar kartą patvirtina, kad nesibaigiančiuose (gr. ἀτέλειστον) amžiuose palaimingiausia yra turėti begalinį ir visados besitęsiantį džiaugsmą²⁴. *Ketvirtojoje Homilijoje apie palaiminimus* Grigalius ragina ieškoti džiaugsmo, kuris būtų „įtvirtintas, pasiliekančias ir besitęsiantis visą gyvenimą“²⁵. Taigi Grigaliaus aptarta palaima pralenkia erdvės ir laiko ribas. Ji liudija ne tik Dievo beribiškumą, bet ir žmogaus galimybes dalyvauti begalybėje.

Kalbėdamas apie Dievo begalybę, Grigalius Nysietis nenuvertina Dievo esmės temos ir neneigia Dievo esmės nepažinumo ar nepasiekiamumo. Priešingai. Tačiau Dievo esmės nepažinumas nėra pradinis ir jis kyla iš dieviškos prigimties begalybės bruožo²⁶. *Homilijose apie palaiminimus* Grigalius Nysietis ne kartą akcentuoja Dievo esmės nesuvokiamumą žmogaus proto galioms. Turbūt aiškiausių teiginių apie tai galime rasti *Šeštoje Homilijoje apie palaiminimus*: „Dieviškoji prigimtis pati savaime iš esmės pranoksta bet kokią supratimą būdama neprieinama ir nepasiekiamą nuovokiems spėliojimams, ir dar neatsirado

tarp žmonių jokia galia suprasti nesuvoikiama ar sugalvota kokia priemonė pasiekti, kas nepasiekama. Todėl ir didysis apaštalas vadina jo kelius neprieinamais (plg. Rom 11, 33), tuo žodžiu išreiškdamas, kad Dievo esybės pažinimo kelias nėra prieinamas protavimui, kaip kad nė vienam, koku nors gyvenimo takuėjusiam prieš mus, neduota turėti tiesioginio supratimo žinojimui dalykų, kurie yra aukščiau žinojimo.²⁷ Nors Šv. Rašte kalbama apie Dievą, tačiau pati Dievo didybė ir jos esmė lieka neišsakytos. Anot Grigaliaus, Šv. Raštas leidžia sužinoti apie Dievą tiek, kiek žmogaus protas pajėgia suvokti. Dievo esmė nesuvoikiama ne todėl, kad ji būtų specialiai slepiama, bet todėl, kad dieviškoji prigimtis viršija žmogaus gebėjimą suvokti²⁸. Žmogaus proto negebėjimas pažinti Dievo esmę aiškinamas tuo, kad ribotas žmogus negali suvokti beribės esmės. Dieviškoji esmė lieka nepasiekiamo kosmologiniams svarstymams ir teiginiams. Pasaulis gali kalbėti apie Dievo išmintį, bet ne apie tai, kas jis iš tiesų yra.

Santykio arba ryšio tarp Dievo ir žmogaus galimybių paieškoms pagrindą suteikia pirmiausia pats Dievas. Grigalius Nysietis skiria Dievo esmę ir veikimą. Jei dieviškoji esmė yra neregima, tai Dievas yra regimas per savo veikimą. Leisdamas pažinti Dievą, Šv. Raštas išreiškia Dievo veiksmą, bet ne esmę: „Tam tikrą dieviško veikimo dalį pranašiškas žodis atskleidė tais pakylėtais posakiais, tačiau pačios jėgos, iš kurios kyla veikimas, ir jau nekalbu apie tos jėgos prigimtį, nei aptarė, nei ketino aptarti.“²⁹ „Tas, kuris viršija bet kokią prigimtį, pats yra tokios prigimties, kad tam tikru atžvilgiu

būdamas nematomas ir nesuvokiamas, kitu atžvilgiu yra ir matomas, ir pasiekiamas. Daug yra prielaidų taip manyti. Per visur pasirodančią išmintį galima matyti tą, kuris viską išmintimi sumaniai padarė, kaip ir žmonių kūrinuose kūrėjo sumanymas koku nors būdu matyti pateikiamame kūrinyje, į kurio dirbimą įdėta gabumo. O matyti ne dirbėjo prigimtis, bet tik meistrystės išmanymas, kurį meistras įdėjo į dirbinį. [...] Nematomas iš prigimties darosi matomas savo veiksmais, regimas kuriame nors iš aplink jį esančių dalykų.“³⁰ Dievo nepažinumo tema įsilieja į tradicinę dvasinę meditaciją apie virš visos kūrinijos šlovinamą Kūrėjo didybę³¹.

Dievo samprata vaidina svarbų vaidmenį Grigaliaus Nysiečio svarstymams apie žmogų ir apie dvasinį gyvenimą. Dievo begalybės tema čia dar nėra aiškiai išreikšta, tačiau *Homilijose apie palaiminimus* jos kontūrai jau gana ryškūs. Iš jos kyla originalus būdas mąstyti apie dvasinį gyvenimą, suprastą kaip nenutrūkstantį Dievo pažinimo ir dalyvavimo Dieve procesą³². Kai pažinimo objektas yra begalinis, jį pažįstant sustoti neįmanoma. Šitaip išreiškia grigališkosios epektazės (gr. *ἐπέκτασις*) tema, t. y. niekada nesibaigiantis žmogaus kilimas, paliekant už nugaros tai, kas įvyko, visada žvelgiant į naujas aukštumas³³. Nors *Homilijose apie palaiminimus* nevartojama epektazės sąvoka, tačiau jų struktūra ir turinys atspindi nesibaigiantį žmogaus judėjimą Dievop. Jos įveda klausytoją į kopimo nuo žemės iki dangaus aukštybių dinamiką³⁴. Grigaliaus Nysiečio *Homilijos apie palaiminimus* – tai aštuonių pakopų³⁵ kelias Dievop: „nėra

kito kelio pakilti pas Dievą, kaip tik visuomet žiūrėti aukštyn ir nepaliaujamai trokšti aukštų dalykų, nemėgti pasilikti ties tuo, kas jau pasiekta, bet laikyti praradimu, jei nepasiektų to, kas dar aukščiau³⁶. Šis kelias tampa žmogaus kitimo

pakopomis. Aprėpdamos žmogaus kelio pradžią ir rodydamos pabaigą, *Homilijos apie palaiminimus* tampa konstruktyvaus santykio tarp Dievo ir žmogaus paieškoms, kurių metu gryninama paties žmogaus samprata.

ŽMOGAUS PRIGIMTIES MENKUMAS IR DIDYBĖ

Mokymą apie žmogų Grigalius Nysietis glaudžiai susieja su kitimo problema, nes sukurtos būties aprašymas galimas tik atsižvelgiant į kintamumo sąvoką³⁷. Grigalius žmogų aptaria atsižvelgdamas į dvi dimensijas. Viena vertus, žmogus skiriasi nuo Dievo tuo, kad Dievas yra nekintamas, o žmogus kintamas. Tai tiesioginė pasekmė to, kad Dievas yra nesukurtas, o žmogus sukurtas. Kita vertus, žmogus yra pasidalijęs tarp sielos aukštesnių siekių ir juslių vilionių, arba, kaip teigiama *Homilijose apie palaiminimus*, tarp tikrojo ir apgaulingo turto³⁸. Jei stabilumo ir begalybės ieškojimas tampa žmogaus gyvenimo uždaviniu, tai bet koks diskursas apie žmogų pirmiausia siekia parodyti žmogaus žemišką nestabilumą ir ribotumą. Gal todėl *Homilijose apie palaiminimus* Grigalius Nysietis žmogaus gyvenimą pirmiausia apibūdina kaip praeinantį ir nestabilų, turintį aiškias pradžios ir pabaigos, t. y. erdvės ir laiko, ribas.

Keldamas klausimą, „kas yra žmogus“, Grigalius Nysietis *Pirmojoje Homilijoje apie palaiminimus* remiasi žmogaus nulipdymo iš molio epizodu (plg. Pr 2, 7)³⁹ ir bando į žmogų pažvelgti žemiškai, tarsi iš horizontalios pozicijos. Aptardamas žmogų, jis ilgai kalba apie žmogaus gyvenimą nuo gimimo iki mirties. Jis apra-

šo žemiškus rūpesčius, aistras, turto ir didybės siekius, pripažinimo ir galios troškimą. Visą šį aprašą ir žmogaus žemišką didybę užbaigia mirtis. Žmogaus didybė išnykta kapinėse, suirus mirusiam kūnui. Po to Grigalius Nysietis pateikia realistišką, nors ir barokinės vaizduotės vertą žmogaus kape paveikslą: „Nematei vienu ant kitų sukrautų kaulų krūvos, apnuogintų kaukolių be mėsos, bauginamai ir bjauriai žiūrinčių tuščiomis akiduobėmis? Matei vypsančias burnas ir kitas atsitiktinai išmėtytas dalis? Jei tai matei, juose regėjai save patį.“⁴⁰

Iš pažiūros ilgokų retorinių Grigaliaus Nysiečio vingrybių moralinis siekis aiškus – „parodyti puikybės tuštumą“ ir paskatinti žmogų susimąstyti apie savo egzistenciją. Tačiau jis neužgožia ontologinio dėmens. Grigaliui rūpi atskleisti tikrąją žmogaus prigimtį⁴¹. Žmogaus prigimtis keletą eilučių toliau apibūdinama kaip nepastovi, besiblaškanti, pasirenkanti tik laikinus dalykus. Savotiškas žmogaus prigimties išgryninimas vyksta kapuose⁴². Kitais žodžiais tariant, žmogus yra laiko ir erdvės apribota būtis, turinti aiškia pradžią ir pabaigą. Jis yra visiškai begalinio Dievo priešingybė. *Septintoje Homilijoje apie palaiminimus* Grigalius kaip tik lygina žmogaus prigimtį su Dievo prigimtimi. „Kas yra žmogus

palyginti su Dievo prigimtimi?“ Remdamasis Biblijos palyginimais, Grigalius žmogų įvardija kaip žemę ir pelenus (Pr 18, 27), žolę (Iz 40, 6 ir Ps 36, 2), tuštybę (Koh 1, 20) ir vargą (1 Kor 15, 19)⁴³. Šiais žodžiais jis apibūdina ne atskirus individus, bet visą žmonių giminę kaip vieną visumą. Grigalius siekia ne tiek menkinamai apsaityti žmogaus prigimtį, kiek parodyti tarp žmogaus prigimties ir Dievo prigimties žiojėjančią bedugnę. Šiuose aprašymuose ir palyginimuose atsispindi jau straipsnio pradžioje minėta perskyra tarp Dievo begalybės ir žmogaus ribotumo bei baigtumo.

Grigalius Nysietis neapsiriboja vien negatyviu žmogaus prigimties pristatymu. *Homilijose apie palaiminimus* gausu pozityvių žmogaus aprašymų. Žmogus vadinamas Dievo sūnumi⁴⁴, kuris tarsi išeina iš savo žemiškos ir mirtingos prigimties. Mirtingas, jis tampa nemirtingu, gendantis – negendančiu, laikinas – amžinu, kitaip tariant, jis tampa dievu⁴⁵. Žmogaus išaukštinimas grindžiamas įsūnytės ir žmogaus sudievinimo temomis⁴⁶. Kartais Grigalius Nysietis aukština žmogaus didybę, kartais pabrėžia jo vargingumą. Šitai skleidžiasi Grigaliaus *Homilijų apie palaiminimus* dialektika, kuri leidžia geriau suvokti neišpasakytą malonę dalyvauti Dieve ir turėti bendrystę dieviškuose slėpiniuose.

Homilijose apie palaiminimus pasitvirtina J. Daniélou studijoje apie kintamumą iškelti teiginiai⁴⁷. Žmogus aptariamas kaip turintis dvi jį apibrėžiančias dimensijas, arba, gal būtų tikslingiau teigti, du egzistencinius santykius. Viena vertus, *Homilijos apie palaiminimus* parodo pradinę egzistuojančią perskyrą tarp Dievo

ir žmogaus, bet kartu kviečia į abipusį konstruktyvų santykį. Kita vertus, jos atkreipia dėmesį į savotišką žmogiškos prigimties dvilypumą: žmogus yra varganas, bet kartu ir didingas. Jos taip pat kelia šio dvilypumo ir vienos bei kitos būsenos priežasties klausimą.

Nors Grigalius Nysietis kalba ne apie konkretaus žmogaus prigimtį, bet apie žmonių kaip visumos „universalią“ prigimtį, vis dėlto kartais gali atrodyti, kad jo svarstymai tarsi suponuoja keletą žmogiškų prigimčių arba žmogiškos prigimties pasikeitimą. *Pirmojoje Homilijoje apie palaiminimus* teigiama: „Tačiau mus puošiantis ir kuriantis pasididžiavimą žmogiška kilme [Dievas, – S. R.] iš molio sukuria prigimtį (plg. Pr 2, 7) ir gera kilmė bei išdidumo reikšmingumas yra giminingi (gr. συγγενές) plytai.“⁴⁸ Nors visi sukurti iš molio, tačiau vieni išaukštinti, o kiti ir „lieka plytomis“. Susiduriame ne tik su prigimties (gr. φύσις) sąvokos reikšmine įvairove, bet ir su žmogiškosios prigimties ypatybėmis. Viena vertus, φύσις sąvokos reikšmė dažnai priklauso nuo konteksto, kuriame ji pavartota⁴⁹. Antropologinėje plotmėje⁵⁰ Grigalius φύσις sąvoką dažniausiai vartoja dvejopa prasme. Pirmą prasme φύσις reiškia egzistuojančią būtį. Šiuo atveju Grigalius šią sąvoką vartoja norėdamas išreikšti dvasinę dimensiją turinčias būtis, kaip siela ar Dievas. Tačiau dažniausiai išreiškiama ir individuali tikrovė, pvz., νεορά φύσις reiškia protingų būčių visumą⁵¹. Šia prasme taip pat vartojamos nesukurtoji ir sukurtoji prigimtis. Antrąją prasme žmogaus prigimties sąvoka išreiškia tai, kas žmogų daro žmogumi, tai kas jame yra tipiško ir esminio. Šiuo

atveju *φύσις* išreiškia esmę (gr. *οὐσία*). Savo veikaluose Grigalius Nysietis labiau mėgsta vietoj *οὐσία* vartoti *φύσις*, nors semantiškai jas laiko tapačiomis.

Kita vertus, žmogaus prigimties ypatybių aptarimas neatsiejamas nuo giminystės (gr. *συγγένεια*) sąvokos⁵². Platoniškosios tradicijos sąvoka pirmiausia žymi giminystės ryšį su Dievu (gr. *συγγένεια πρὸς τὸν Θεόν*)⁵³. H. U. von Balthasaras taip pat atkreipia dėmesį į Naujojo Testamento tradicijos, ypač Apd 17, 28–29, 1 Pt 1, 4 ir 1 Jn 3, 1, reikšmę Grigaliaus Nysiečio giminystės turinio sampratai⁵⁴. Grigaliaus teologinėje perspektyvoje ši sąvoka žymi ne tik žmogaus giminystę su Dievu, bet taip pat žmogaus giminystę su medžiaginiu pasauliu. Nulipdytas iš molio (plg. Pr 2, 7) žmogus yra giminingas moliiui, bet turi dvasinę sielą, vadinasi, giminingas dvasiniam pasauliui. Be to, kaip matysime kitame skyriuje, žmogus yra sukurtas pagal Dievo paveikslą ir panašumą, vadinasi, jis yra giminingas Dievui. Prigimties giminingumas tarp Dievo ir žmogaus buvo būtinas tam, kad kūrinija nebūtų visiškai pasmerkta absoliučiai nežinia dėl savo Kūrėjo⁵⁵. Ši giminystė nėra statiškas atspindys, bet sukuria žmogaus sieloje troškimą prisitarti prie to, į ką ji panaši, – į grožį, kurio žymę ji nešioja ir kuris ją traukia⁵⁶. Žmogaus prigimtis dėl sielos racionalios galios linksta į aukštumas, o dėl kūno giminingumo su žeme neišvengiamai linksta prie žemiško gyvenimo. Žmoguje Dievas norėjo suartinti dangišką ir žemišką dėmenis, nes siela gyvena žemiškuose kūnuose. Individualiame žmoguje giminingumas pirmiausia pasireiškia tarp kūno ir sielos ir vyksta

nenutrūkstamu būdu⁵⁷. Kitaip negu nesukurtoji prigimtis, kuri yra nekintama ir visada sau identiška, žmogaus prigimtis yra „natūraliai linkusi keistis“⁵⁸. Ji yra savotiškos tapsmo būsenos.

O dėl *Homilijose apie palaiminimus* minimų „plytų“ Grigalius Nysietis pabrėžia, kad visi žmonės yra sukurti iš molio ir visi turi vieną žmogišką prigimtį, kuri suprantama ontologine prasme. Tačiau dar nežinia, kuo žmogus taps arba kokią individualią reikšminę grupę jis pasirinktų. Pasipūtėlių išdidumo reikšmingumas giminingas plytai⁵⁹. Jie tarsi apima vieną bendro tapsmo nulemtą individualią tikrovę. Padaryti iš molio jie gali likti „moliniaisi“, be gyvybės ir be dvasios, kitaip tariant, nebūti išaukštinti. Šiuo pasakymu Grigalius apibrėžia žmogaus atvertį ir nurodo tikslą arba galutinę kryptį, kuri priklauso nuo žmogaus pasirinkimo ir moralinio gyvenimo. Iš čia kyla kitas svarbus antropologinis dėmuo: tapsmas ir galutinio tikslo ar galutinės tikrovės pažinimas yra teologinio antropologinio mąstymo preambulė.

Žmogus yra žemiškas, bet pašauktas negendamumui ir amžinumui. Grigališkoje perspektyvoje neįmanoma mąstyti žmogaus kaip atskiros ir uždaros savyje būties. Žmogus yra daug platesnė tikrovė, galinti pranokti net laiką ir erdvę, todėl norint jį aptarti reikia tarsi išeiti iš žmogaus. Tikriausiai čia reikia ieškoti priežasties, kodėl Grigalius Nysietis *Homilijose apie palaiminimus* dėmesį kreipia į Dievo sampratą ir Dievo santykį su žmogumi. Jei žmogus yra išaukštinamas, jei kapinių vaizdinys nėra žmogaus gyvenimo riba, priežasties reikia ieškoti Dieve bei jo santykyje su žmogumi ir, atvirkščiai, žmogaus santykyje su Dievu.

Šis abipusis santykis yra panašesnis į dialogą. Šio abipusio santykio su dievybe ieškojimas tampa žmogaus ontologinės sampratos gvildenimu, o plačiau, jis tampa antropologinis visuminis ir įvairiapusis diskursas apie žmogų. Žmogaus

atveju joks paveikslas nėra statiškas, o žmogaus likimas yra amžina istorija⁶⁰. Grigaliui Nysiečiui ši istorija jau yra išganymo istorija, kuri vadovauja Dievo paveikslu ir panašumo pažymėtos žmogiškos esybės aptarimui.

ŽMOGAUS SUKŪRIMAS PAGAL DIEVO PAVEIKSLĄ IR PANAŠUMĄ

Norėdama paaiškinti krikščioniškąją žmogaus prasmę, visa graikiška patristinė tradicija daug dėmesio skiria bibliinei žmogaus sukūrimo pagal Dievo paveikslą ir panašumą temai (plg. Pr 1, 26–27). Grigaliaus Nysiečio dvasinės doktrinos perspektyvoje ji tampa gana sudėtinga, bet kartu originalia teologinio antropologinio diskurso priežastimi ir kriterijumi⁶¹. Paveikslu ir panašumo tema Grigaliui Nysiečiui yra svarbi – jei ne esminė – antropologinių svarstymų ir santykio bei bendrystės su dievybe galimybei pagrįsti. Atskirtis tarp Dievo ir kūrinijos, tarp nekintančiojo ir kintančios sukurtos būties įveikiama dėl to, kad žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą ir panašumą. Nesant Dievo paveikslu ir panašumo žmogui neįmanomas joks kelias Dievo link: „Jei palaiminta yra vien tai, kas dieviška, kaip sako apaštalas (plg. 1 Tim 1, 11; 1 Tim 6, 15), o bendravimas palaiminime žmonėms yra supanašėjimas su Dievu, tačiau mėgdžiojimas neįmanomas – tai palaimintumas žmogiškame gyvenime negalimas“⁶². Kalbėdamas apie Dievo pažinimą, Grigalius Nysietis tvirtina: „Tavyje yra matas, įgalinantis suvokti Dievą, kuris, tave sukūręs, suteikė tavo prigimčiai tokią gėrybę.“⁶³ Ši gėrybė ir matas – būti pagal Dievo paveikslą ir panašumą.

Homilijose apie palaiminimus ne kartą kalbama apie žmogaus sukūrimą ar tiesiog jo buvimą pagal Dievo paveikslą ir panašumą⁶⁴. Ši tema jose ne tiek detalai analizuojama, kiek naudojama kaip bendras teologinis pagrindas siekiant pagrįsti žmogaus išaukštinimą ir jo santykį su dievybe. Tačiau pirmiausia paveikslu ir panašumo tema slepia kitą esminę temą, be kurios patristinė antropologija būtų nesuprantama. Tai sukūrimo tema. Žmogus yra Dievo kūrinys. Omenyje turime ne Adomą ir Ievą kaip atskirus individus, bet žmoniją kaip visumą. Grigaliui Nysiečiui pirmieji žmonės savyje aprėpia ir apjungia visą žmoniją. Visa žmonija ontologiškai yra tokia, kokios norėjo Dievas, ir nuo pat savo pradžios žmogus yra kitoks negu kiti kūriniai⁶⁵.

Homilijose apie palaiminimus aiškiai konstatuojamas žmogaus sukūrimas. Dievas sukuria žmogų nulipdydamas jį iš molio: „Iš molio nulipdytas į molį ir sugrįš“ (plg. Pr 2, 7 ir 31, 19)⁶⁶. Tačiau Grigalius Nysietis čia plačiau neaptaria paties sukūrimo detalių⁶⁷. Šis jo diskretiškumas slepia savotišką „gėdą ir nuogumą, apie kurį geriau patylėti“. Žemišką žmogaus kilmę jis prilygina tėvo ir motinos nuogumui, apie kurį kalbama Senajame Testamente (plg. Kun 18, 7) ir kurio nereikia atidengti⁶⁸. Gėdos priežas-

timi Grigalius įvardija nulipdymą iš žemės ir grįžimą į žemę. Šio gana kategoriško požiūrio į žemišką žmogaus kilmę ir pabaigą motyvų bei priežasčių galima ieškoti įvairiose plotmėse. Įtakos turi ne vien žmogaus, bet ir viso medžiaginio pasaulio kitimas ir ribotumas, kurie remiasi pačiu sukūrimo faktu. Grigalius aiškiai įvardija gyvenimo pradžią ir pabaigą, į kuriuos kviečia žvelgti einant gyvenimo keliu. Dėmesys kapinėse esančių žmonių palaikams kaip tik verčia, anot Grigaliaus, susimąstyti apie medžiaginio ir kūniško grožio laikinumą⁶⁹. Tokį Grigaliaus požiūrį galėjo paskatinti medžiaginės ir dvasinės plotmės priešinimas. Įdomu, kad šiame ilgame turtingo ir nerūpestingo žemiško gyvenimo aprašyme nėra jokios užuominos apie dvasinę žmogaus plotmę. Daug vietos skyres medžiaginio gyvenimo aprašymui ir turto tuštybei, kiek tolėliau Grigalius grįžta prie sąvokos „vargšai dvasia“ aptarimo ir Jėzaus raginimo parduoti viską, išdailinti vargšams ir sekti jį (plg. Mt 19, 21). Šitaip jis pagrindžia medžiaginių poreikių atsisakymą vardan sielos gerovės⁷⁰.

Homilijose apie palaiminimus atkreipiamas dėmesys į Kūrėjo ir kūrinio dialektiką, taip pat užsimenama apie Kūrėjo veiksmo antropologinę reikšmę. Grigalius Nysietis akcentuoja, kad „Dievas nutarė sukurti žmogų ne neišvengiamybės verčiamas, o laisva valia dėl savo gerumo“⁷¹. Žmogus yra apmąstomas kaip kūrinys, t. y. turintis kūriniumi būdingas ribas, ir juo labiau būtį turintis ne iš savęs, bet ją gaunantis iš kito, šiuo atveju – iš Dievo. Žmogus nėra būtinybė, bet savotiškas Dievo gerumo laisvas išsiliejimas. Daugelis Ankstyvosios krikš-

čionybės rašytojų atkreipia dėmesį į „dieviškąją tarybą“ (plg. Pr 1, 26) ir pabrėžia, kad žmogaus sukūrimas skiriasi nuo kitų kūrinijų, nes „dieviškoji taryba“ aptarė ir nusprendė žmogaus sukūrimą. Tai reiškia, kad žmogaus sukūrimas buvo Dievo norėtas, o jei norėtas, vadinasi ir tikslingas. Sukūrimas suponuoja patį žmogų pranokstantį tikslą⁷². *Homilijose apie palaiminimus* Grigalius Nysietis nekalba apie „dieviškąją tarybą“, bet iš sukūrimo jis kildina žmogaus orumą ir išaukštinimą, nes norėdamas padaryti žmogų savo prigimties dalininku, kūrimo metu Dievas atvėrė ribotai būčiai galimybę į begalybę sukurdamas žmogų pagal savo paveikslą ir panašumą.

Homilijose apie palaiminimus nesutiksime išsamesnio paveikslą ir panašumo aptarimo, tačiau jose jau atsispindi keletas šios temos ypatybių, kurios bus gvildenamos ir plėtojamos į platesnę sistemą vėlesniuose Grigaliaus veikaluose.

Žmogus buvo sukurtas ne kaip paveikslas, bet pagal Dievo paveikslą ir panašumą. Nors kartais graikiškoje teologinėje tradicijoje šis „pagal“ tarsi išnyksta ir žmogus būna įvardijamas kaip Dievo paveikslas, vis dėlto ne vienas autorius kelia tikrojo paveikslą, pagal kurį buvo sukurtas žmogus, klausimą. Grigalius Nysietis *Homilijose apie palaiminimus* atkreipia dėmesį į pirmavaizdžio ir paveikslą santykį. Kartais jis pabrėžia, kad paveikslas žmoguje *kyla* iš pirmavaizdžio, net jei jis ir turi visus pirmavaizdžio bruožus⁷³. Paveikslas ir pirmavaizdis skiriasi ne savo savybėmis, bet savitu subsistencijos būdu: sukurtas – nesukurtas. Sukurtasis yra visa, kuo yra Nesukurtasis, bet sukurtuoju būdu. Kū-

riny yra tarsi dievas už Dievo: „Vis dėlto mes, žmonės, tiek kartų buvome pralenkiančio bet kokią supratimo galią dalyviai ir toks mūsų prigimtyje buvo tas gėris virš viso mąstymo, kad tai, kas atrodo žmogiška, tarsi kažkas kita, suformuota pagal didžiausią panašumą į pirmavaizdžio paveikslą.“⁷⁴ Tačiau nereikia manyti, kad Grigalius įsivaizduoja žmogų kaip kokią nors Dievo emanaciją. Jis nekalba apie paveikslą be nuorodos į Dievo kūrėjišką veiksmą ir, vadinasi, pats paveikslas jau priklauso nuo Dievo dovanos⁷⁵. Tai reiškia, kad paveikslas, būdamas veidrodžiu, kuriame atsiskleidžia Dievas, visada būna taip pat uždengtas. Pirmavaizdžio, bent jau *Homilijose apie palaiminimus*, nereikėtų suprasti kristologine prasme. Pirmavaizdis yra pati dievybė. Niekada Grigalius nekalba apie *imago Trinitatis* augustiniskąją prasme, nes Grigalius stengiasi pirmiausia akcentuoti Dieviškų Asmenų veikimo vienumą⁷⁶.

Paveikslas nėra vien statiška tikrovė ar pasiektas tikslas, ar objektas, kurį kontempluojama. Jis veikiau yra pats siekis asimiliuotis su Dievu per pažinimą ir meilę. Jis yra tas troškimas ir judesys Dievo link, kuris negali pasibaigti, net amžinybėje⁷⁷. Bet to, sukurtos žmogaus prigimties bruožas yra kitimas, todėl paveikslas negali būti visiškai užbaigta dovana, kurią užtektų saugoti tyrą ir nesuteptą. Jis yra susijęs su nuolatiniu artėjimo prie gėrio judesiu⁷⁸.

Skirtumo tarp paveikslo ir panašumo Grigalius Nysietis *Homilijose apie palaiminimus* neanalizuoja. Kartais jis kalba apie paveikslą ir panašumą, kartais – tik apie paveikslą. Jo teologinėje kitų veika-

lų perspektyvoje panašumas arba, tiksliau, panašėjimas yra grįžimas į pirminį paveikslo grožį⁷⁹.

Homilijose apie palaiminimus netikslinama, kas žmogui yra pagal Dievo paveikslą. Kartais Grigalius Nysietis tvirtina, kad žmogaus prigimtis yra nežemiškos palaimos paveikslas ir turi savyje amžinojo grožio žymę, o kartais Grigalius patikslina sakydamas, kad tai mūsų siela, kuri buvo tarsi nupiešta pagal vienintelės palaimos paveikslą⁸⁰. Tačiau buvimas pagal paveikslą apibūdina ne vien tik individualų žmogų, bet visą žmoniją kaip visumą, kaip pleromą, kuri yra tarsi vienas Dievo paveikslas⁸¹. Ši, ko gero, iš Filono Aleksandriečio perimta mintis⁸² turės ir svarbią reikšmę visai išganymo sampratai. Ji rodo Grigaliaus minties visuotinę ir eklezinę dimensiją, nes Bažnyčioje, kuri yra Kristaus kūnas ir naujoji kūrinija, įvyks galiausiai žmogiškos prigimties suvienijimas ir ji taps vienintelio ir viso Dievo paveikslu⁸³.

Homilijose apie palaiminimus paveikslo ir panašumo tema labiau siejasi su įvairiaplotme žmogaus ir jo santykio su Dievu aptartimi. Sukurdamas žmogų pagal paveikslą ir panašumą, Dievas dalijasi su kūriniumi savo savybėmis ir turtais. Pradžios knygoje priduriama, kad Dievas pavedė žmogui valdyti žemę (plg. Pr 1, 28). Tad pirmiausia ši karališkoji vadovavimo funkcija daro žmogų panašų į Dievą⁸⁴. Čia taip pat glūdi specifinis sielos bruožas, kuris ją iškelia aukščiau visų kitų ir padaro ją savo paties likimo vadove pagal suverenios Dievo laisvės paveikslą⁸⁵. *Homilijose apie palaiminimus* akcentuojamos kitos žmogui perduotos dieviškos savybės: „Visa tai žmonės tu-

rėjo – negendamumą ir palaiminimą, ir nepriklausomybę, ir laisvę, gyvenimą be skausmo ir rūpesčių, ir užsiėmimą dieviškais dalykais, ir nuogą bei gryną, be jokios uždangos mąstymą žvelgiant į gėrį.⁸⁶ Paveikslas turi visos dieviškos prigimties turtą, taip pat ir nesuprantamumo bruožą, tad žmogiškos prigimties slėpinys teologiškai paremiamas tuo, kad jis yra Dievo prigimties paveikslas⁸⁷. Neišpasakytas sielos slėpinys – tai nesuprantamos dieviškos prigimties atspindys. Tačiau žmogaus siela neturi dieviš-

kos begalybės bruožo, nes begalybės bruožas nėra viena iš dieviškų savybių, bet jis susijęs su pačia Dievo esme. Kūrinio ir Kūrėjo panašumas yra didelis, bet taip pat yra ir neįveikiamas juos skiriantis atstumas. Šis atstumas yra būtent tarp prigimties, kurią Dievas turi iš savęs, ir prigimties, kurią žmogus gauna iš Dievo⁸⁸.

Šie dieviški turtai laiduoja žmogaus dalyvavimą dieviškoje prigimtyje, galimybę regėti Dievą ir prigimtinį polinkį prie gėrio.

Literatūra ir nuorodos

- ²³ *De beatitudinibus* 1. Ta pati Homilija dievišką prigimtį apibūdina kaip beaistrę ir tyrą, nes beaistriškumas suponuoja nekintamumą.
- ²⁴ Plg. *De beatitudinibus* 3.
- ²⁵ *De beatitudinibus* 4.
- ²⁶ Canévet, Saint Grégoire de Nysse, p. 984–985.
- ²⁷ Plg. *De beatitudinibus*, 6.
- ²⁸ Plg. *De beatitudinibus* 7.
- ²⁹ *De beatitudinibus* 7.
- ³⁰ Plg. *De beatitudinibus* 6.
- ³¹ Canévet, *Grégoire de Nysse et l'herméneutique biblique*, p. 51.
- ³² Plg. Sferlea, *L'usage de l'Écriture*, p. 41.
- ³³ Gr. ἐπέκτασις reiškia ištesimą, išsitiesimą, tačiau šis žodis jau yra tapęs technine Grigaliaus Nysiečio dvasinės teologijos sąvoka. Plg. Jean Daniélou, *Platonisme et théologie mystique. Doctrine spirituelle de Saint Grégoire de Nysse*. Paris: Aubier, 1944, p. 291–307. Lucas Francisco Mateo-Seco, *Epektasis, The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa*. Leiden: Brill, 2010, p. 263–268. Epektazės temai pagrindą suteikia apaštalo Pauliaus tekstas: „pamiršęs, kas už manęs, aš veržiuosi (gr. ἐπεκτεινόμενος) pirmyn“ (Fil 3,13). Ši tema aukščiausią išraišką pasieks Grigaliaus Nysiečio VIII Homilijoje apie Giesmių Giesmę. Plg. Grégoire de Nysse, *La colombe et la ténèbre. Textes extraits des „Homélie sur le Cantique des Cantiques“*. Éd. M. Canévet et J. Daniélou, Paris: Éditions de l'Orante, 1967, p. 110–111.
- ³⁴ Plg. Agnès Bastit, *Les béatitudes matthéennes (Mt 5, 1–10) comme péripécie dynamique dans*

- l'exégèse ancienne, de Clément d'Alexandrie à Augustin, Saint Augustin et la Bible. Actes du colloque de l'Université Paul Verlaine-Metz (7–8 avril 2005)*. Éd. G. Nauroy et M.-A. Vannier, Bern-Berlin: Peter Lang, 2008, p. 179–213.
- ³⁵ Grigaliaus atveju pakopų skaičių diktuoja komentuojamas bibliinių palaiminimų tekstas (Mt 5, 3–10). Dažnai sutinkamos trys klasikinės pakopos: pradedantieji, pažengusieji ir tobulieji. Plg. Bazilijus Cezarietis, *Homilia in Psalmum I, 2*, PG 29, 212–213. Origenas *Homilijose apie Skaičių knygą XXVII, 9–12* kalbėjo apie dvasinę kelionę, turinčią keturiasdešimt dvi stacijas. Plg. Origène, *Homélie sur les Nombres*. SC 29 (éd. A. Méhat). Paris: Les Éditions du Cerf, 1951, p. 532–555.
- ³⁶ *De beatitudinibus* 5.
- ³⁷ Plg. Daniélou, *L'être et le temps*, p. 95. Everett Ferguson, *God's Infinity and Man's Mutability: Perpetual Progress According to Gregory of Nyssa, The Greek Orthodox Theological Review* 18 (1973), p. 59–78.
- ³⁸ Plg. *De beatitudinibus* 1.
- ³⁹ Plg. *De beatitudinibus* 1.
- ⁴⁰ *De beatitudinibus* 1.
- ⁴¹ Plg. *De beatitudinibus* 1.
- ⁴² Plg. *De beatitudinibus* 1.
- ⁴³ Plg. *De beatitudinibus* 7.
- ⁴⁴ Plg. *De beatitudinibus* 7.
- ⁴⁵ Plg. *De beatitudinibus* 7.
- ⁴⁶ Žmogaus sudievinimo tematika plėtojama *Penktojoje Homilijoje apie palaiminimus*, o išūnystės – *Septintojoje Homilijoje apie palaiminimus*. Plačiau

- apie sudievinimą žr. Plg. Jules Gross, *La divinisation du chrétien d'après les Pères grecques. Contribution historique à la doctrine de la grâce*. Paris: Gabalda, 1938. Norman Russell, *The doctrine of deification in the greek patristic tradition*. Oxford University Press, 2004.
- ⁴⁷ Plg. Daniélou, *L'être et le temps*, p. 95.
- ⁴⁸ *De beatitudinibus* 1.
- ⁴⁹ Plg. Johannes Zachhuber, *Physis, The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa*. Leiden: Brill, 2010, p. 615–620.
- ⁵⁰ Antropologinės φύσις prasmės per pastaruosius dešimtmečius sulaukė nemažai tyrėjų dėmesio ir ginčų. Juos apibendrintai pateikia ir savo išsamių tyrimų rezultatus pristato Johannes Zachhuber, *Human Nature in Gregory of Nyssa. Philosophical Background and Theological Significance*, Leiden: Brill, 2000.
- ⁵¹ Pavyzdys paimtas iš Grigaliaus Nysiečio *Contra Eunomium* III, I, 15, cit. iš Zachhuber, *Physis*, p. 615.
- ⁵² „Grigalius Nysietis, labiau negu bet kuris kitas, dieviškai giminystei suteikia pagrindinę vietą savo teologijoje ir dvasingume.“ Édourd Des Places, *Syngeneia. La parenté de l'homme avec Dieu. D'Homère à la patristique*. Paris: Klincksieck, 1964, p. 196.
- ⁵³ Plg. Platonas, *Valstybė* 10, 611b–e ir Plotinas, *Eneados* IV, 7, 10, taip pat Filonas Aleksandrietis, *Pasaulio sukūrimas* 51, 146. Plačiau žr. E. Des Places, *Syngeneia*, p. 195–196.
- ⁵⁴ Plg. Hans Urs von Balthasar, *Présence et pensée. Essai sur la philosophie religieuse de Grégoire de Nysse*, Paris: Beauchesne, 1988, p. 84.
- ⁵⁵ Grigalius Nysietis, *De infantibus qui præmature abripiuntur*, PG 45, 161–192. Plg. Canévet, Saint Grégoire de Nysse, p. 987.
- ⁵⁶ Grigalius Nysietis, *Oratio catechetica* 5,4 ir 5,6.
- ⁵⁷ Plg. Grigalius Nysietis, *Apie žmogaus sukūrimą* 27, p. 210–211, ir von Balthasar, p. 36.
- ⁵⁸ Grigalius Nysietis, *Apie žmogaus sukūrimą* 16, p. 158. Plg. von Balthasar, p. 41–42.
- ⁵⁹ *De beatitudinibus* 1.
- ⁶⁰ Canévet, Saint Grégoire de Nysse, p. 985.
- ⁶¹ Plg. Roger Leys, *L'image de Dieu chez saint Grégoire de Nysse. Esquisse d'une doctrine*. Bruxelles–Paris: Desclée de Brouwer, 1951, p. 15. Taip pat žr. Roger Leys, *La theologie spirituelle de Grégoire de Nysse*, ST 2 (1957), p. 499.
- ⁶² *De beatitudinibus* 1.
- ⁶³ Plg. *De beatitudinibus* 6.
- ⁶⁴ Ypač *De beatitudinibus* 1, 3 ir 6.
- ⁶⁵ Plg. Lucas Francisco Mateo–Seco, *Creation, The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa*. Leiden: Brill, 2010, p. 183–190.
- ⁶⁶ Plg. *De beatitudinibus* 1.
- ⁶⁷ Šiai temai Grigalius skirs du apie 379 m. parašytus veikalus: *Apologia in Hexaemeron* ir *De hominis opificio*. Plg. Maraval, *Chronology of works*, p. 157.
- ⁶⁸ Plg. *De beatitudinibus* 1.
- ⁶⁹ Plg. *De beatitudinibus* 1.
- ⁷⁰ Plg. *De beatitudinibus* 1.
- ⁷¹ *De beatitudinibus* 6.
- ⁷² Plg. Basile de Césarée, *Sur l'origine de l'homme* I, 1–4. SC 160, Paris: Les Éditions du Cerf, 1970, p. 170–177. Be to, šioje „dieviškoje taryboje“ Bazilijus mato trejybės teologijos išraišką. Pas Grigalių Nysietį nieko panašaus nesutiksime.
- ⁷³ Plg. *De beatitudinibus* 1. Plg. Leys, *L'image de Dieu*, p. 26.
- ⁷⁴ *De beatitudinibus* 3. Plg. Leys, *L'image de Dieu*, p. 27.
- ⁷⁵ Plg. Canévet, Saint Grégoire de Nysse, p. 988.
- ⁷⁶ H. U. von Balthasaras bandė surasti *imago Trinitatis*. Plg. von Balthasar, p. 139. Tačiau R. Leysas kritiškai žiūri į šiuos bandymus. Plg. Leys, *L'image de Dieu*, p. 93–96.
- ⁷⁷ Plg. Leys, *La theologie spirituelle*, p. 509.
- ⁷⁸ Plg. Grigalius Nysietis, *Prieš Eunomijų* III, 6, 74.
- ⁷⁹ Plg. Leys, *L'image de Dieu*, p. 116–119.
- ⁸⁰ Plg. *De beatitudinibus* 1.
- ⁸¹ Grigalius Nysietis, *Apie sielą ir prisikėlimą*, PG 46, 160C. Plg. Leys, *La theologie spirituelle*, p. 500.
- ⁸² Plg. Filonas Aleksandrietis, *De opificio mundi* § 69–88. Éd. R. Arnaldez, Paris: Editions du Cerf, 1961, p. 186–201.
- ⁸³ Plg. Leys, *La theologie spirituelle*, p. 501.
- ⁸⁴ „[Žmogui] buvo skirta karaliauti.“ *De beatitudinibus* 3. Plg. „Šitaip žmogaus prigimtis dėl savo panašumo su visatos Karaliumi surkurta vadovauti pasauliui buvo padaryta kaip geras paveikslas, kuris dalyvauja pirmavaizdyje dėka garbės ir vardo.“ Grigalius Nysietis, *Apie žmogaus sukūrimą* 4.
- ⁸⁵ Plg. Canévet, Saint Grégoire de Nysse, kol. 987.
- ⁸⁶ *De beatitudinibus* 3.
- ⁸⁷ Grigalius Nysietis, *Apie žmogaus sukūrimą* 11.
- ⁸⁸ „Koks skirtumas tarp Dievybės ir to, kuris į ją panašus? Būtent tai: viena yra nesukurta, kitas gauna buvimą per kūrimą.“ Grigalius Nysietis, *Apie žmogaus sukūrimą* 16.

B. d.